

Middeleeuwse waterlopen in Maarsbergen en het schouwrecht van Woudenberg

3

Een oorkonde uit 1370 geeft een van de eerste vermeldingen over afwateringsproblemen in de Gelderse Vallei. Het gaat om de afwatering van Maarsbergen naar Woudenberg, helemaal aan de zuidrand van Eemland. Opvallend is dat de heemraden van Woudenberg schouwrecht bleken te hebben buiten hun eigen rechtsgebied.

Maarsbergen vormt de oostelijke helft van de vroegere gemeente Maarn (nu gemeente Utrechtse Heuvelrug) en ligt voor een deel op de stuwwal van de Heuvelrug en deels in de Gelderse Vallei. Dat laatste deel was van oorsprong moerassig en werd de Meent genoemd. Het gehele gerecht Maarsbergen was eigendom van de abdij van Berne. Deze abdij lag aan de Maas, niet ver van Heusden. De abt liet het beheer van de hof in Maarsbergen over aan een proost die op Huis Maarsbergen verblijf hield.

Al in 1994 is de bovenvermelde oorkonde onderwerp geweest van een maandenlange discussie en briefwisseling tussen de tweede auteur en nu wijlen de heer ir. W.H.M. Nieuwenhuis. Uiteindelijk kwamen zij gezamenlijk tot de interpretatie dat de in de oorkonde genoemde heul moest zijn gelegd aan de noordgrens van de Maarsbergse Meent bij het begin van de Zeesloot op Woudenbergs gebied. De eerste auteur vermeldt de oorkonde eveneens kort in haar in 2007 verschenen boek *'Amersfoort lag aan zee'* (p.68), maar zij heeft er daar niet veel aandacht aan besteed en het bij de tekst geplaatste kaartje geeft bij nader inzien waarschijnlijk het Zwartewater weer en heeft geen betrekking op de ligging van de heul. Daardoor kan een misverstand ontstaan en dat willen wij in dit artikel graag gezamenlijk recht zetten.

Op 5 april 1370 bezegelt Gijsbrecht, heer van Abcoude en Duurstede en ook van Woudenberg, een oorkonde waarin hij een overeenkomst vastlegt die hij met de abt en het convent van Berne heeft gesloten.¹ Uit het stuk blijkt dat de afwatering van een deel van Maarsbergen moeizaam verloopt. Het hoog gelegen gebied watert vanouds af via de Heigraaf en het Zwartewater, maar het deel van de Meent ten noorden van het Zwartewater ligt lager en heeft daardoor geen andere afwateringsmogelijkheid dan naar het noorden, naar nog lager gelegen Woudenbergs gebied. Volgens het oude waterstaatsrecht kan dat echter alleen met toestemming van de Woudenbergers.

De heer van Woudenberg verleent nu aan de proost van Maarsbergen het recht om voor de afwatering van zijn land een heul (afsluitbare duiker) te leggen bij het land van Elias Kocheynen-zoon op de grens van Maarsbergen en Woudenberg, waar de Zeesloot begint. Aan dit afwateringsrecht zijn strenge voorwaarden verbonden. Het geldt alleen voor het land dat de abdij op het moment van de verlening in 1370 in bezit heeft,

¹ Hoevenaars, 'Proosdij Maarsbergen' 142-145 nr. 7 en Van Bavel, *Regestenboek abdij Berne 1134-1400*, registr. 344. Voor de letterlijke tekst zie de Bijlage.

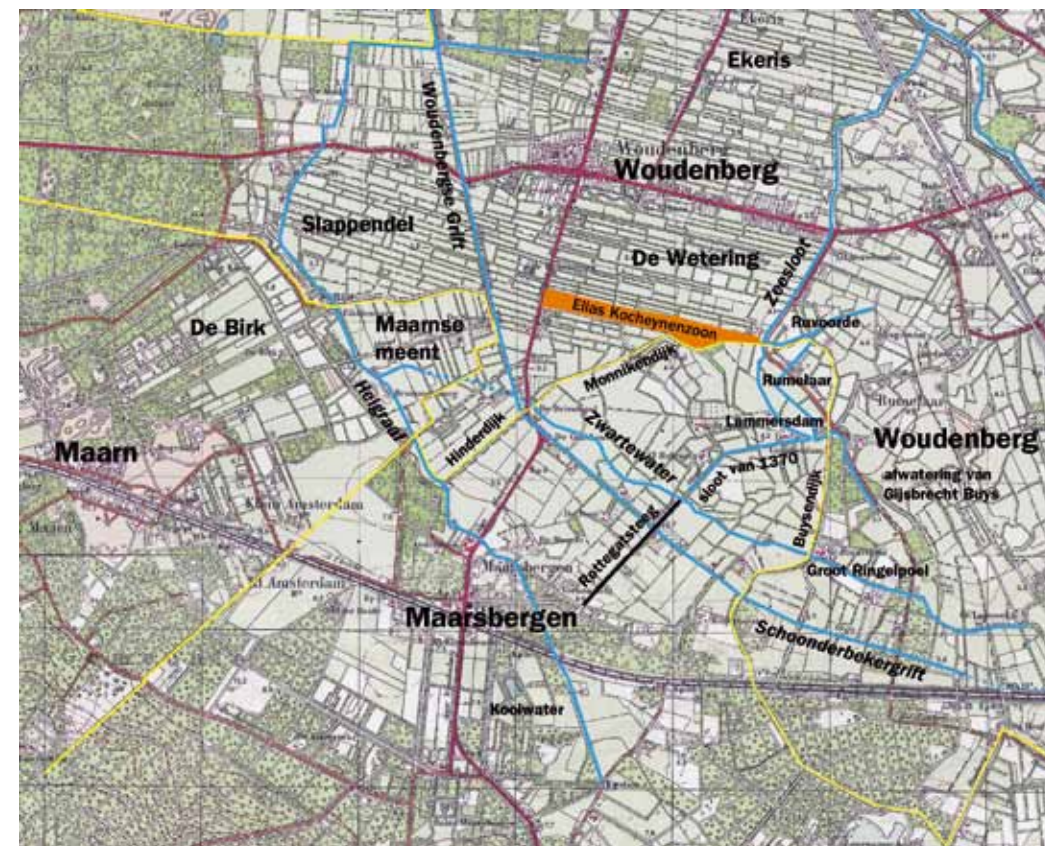
niet voor eventueel later te verwerven gronden. De proost moet bovendien zorgen dat de bestaande afwatering van de hogere gronden via het Zwartewater naar de Heigraaf altijd in stand blijft, zodat de Woudenbergers daar geen schade van ondervinden. Bij grote wateroverlast door sneeuw, hagel, onweer of regen mogen heer Gijsbrecht of zijn rechtsopvolgers de heul gedurende drie dagen afsluiten, zodat het water op Woudenberg gebied eerst kan afvloeien vóór het Maarsbergse water in Woudenberg overstroming kan veroorzaken. Gedurende die tijd moeten de Maarsbergers ook de afwatering van het land van een zekere Gijsbrecht Buyszoon naar hun gebied stoppen en zijn heul daartoe afsluiten. De proost moet verder zorgen dat alle *onrecht* water (d.i. water afkomstig van land dat geen recht heeft om af te wateren door de nieuwe heul) gekeerd wordt, zodat het niet door beide voornoemde heulen naar Woudenberg kan lopen, en dit zonder *argelist* (bedrog). Uitzondering hierop vormt het water afkomstig van het goed Rumelaar, dat Gijsbrecht Buys in leen heeft van heer Gijsbrecht van Woudenberg. Voor de afwatering daarvan mag er een heul liggen in de Monnikendijk bij Ruvoorde, met een wijdte van een vierkante voet, die door Gijsbrecht Buys moet worden onderhouden. Ook Buys en zijn rechtsopvolgers moeten alle *onrecht* water dat niet van het voornoemde land van Rumelaar afkomstig is, op eigen kosten keren. Het convent van Maarsbergen moet ook de kade liggende op zijn land op de grens daarvan met Rumelaar, op eigen kosten onderhouden.

Schout en heemraden van Woudenberg bepalen wanneer het onderhoud moet worden uitgevoerd van de watergang waarop Maarsbergen via de nieuwe heul mag afwateren. Als schouwcollege laten zij dit tijdstip weten aan de proost en Gijsbert Buys of hun rechtsopvolgers. De proost en Buys moeten dan van elk huis op hun goed een man sturen om de burens van Woudenberg te helpen met het in orde maken van de watergang.

Als het convent zich in de toekomst niet aan deze voorwaarden houdt, zal de heer van Woudenberg of zijn rechtsopvolger niet meer aan de overeenkomst gebonden zijn. Aan het eind van de oorkonde spreekt heer Gijsbrecht de wens uit dat zijn rechtsopvolgers het convent niet te strak aan de voorwaarden zullen houden, maar dat zij altijd daarbij hun ziel en geweten zullen betrekken, zonder bedrog.

In het oude waterstaatsrecht mag men niet zomaar water lozen naar het gebied van de burens als daar geen oud recht toe bestaat. De algemene regel is *'wien water deert, die water keert'*. Dat wil zeggen dat wie last heeft van *'onrecht water'* (water dat zonder recht daartoe op andermans gebied geloosd wordt), dat water mag keren door een dam of dijk te leggen zonder rekening te hoeven houden met de gevolgen voor de buiten het eigen gebied liggende gronden van anderen. De Woudenbergers voelen er eigenlijk niets voor om water uit Maarsbergen te ontvangen, want ze hebben zelf al genoeg problemen om in hun moerassige gebied het eigen water kwijt te raken. De eerste poging tot ontginning van het moeras in Woudenberg is in de 12^e eeuw zelfs mislukt, omdat het gebied zo nat was.² De Woudenbergers gaan blijkbaar maar schoorvoetend akkoord met het verzoek van het convent, omdat hun heer het wil. Heer Gijsbrecht kan zijn mensen niet zonder meer dwingen om mee te werken aan de regeling, want hij is van hen afhankelijk voor het in stand houden van zijn rechtsgebied. Land is in deze tijd geen vast gegeven. Land moet elk jaar opnieuw worden *aangemaakt* door het in orde brengen van het afwateringssysteem, want zonder afwatering is er geen landbouw mogelijk. Dan is er alleen onbruikbaar moeras. Om eventuele schade aan de gronden onder Woudenberg zoveel mogelijk te beperken

² Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 33 en 46-49. Dekker, 'Een mislukte cope', 121, en 'Heerschappij en ontginning in Woudenberg', 127.

Kaart van Maarsbergen en omgeving met de ligging van de sloot van 1370.

wordt het nieuwe afwateringsrecht voor Maarsbergen dan ook aan allerlei voorwaarden gebonden. De vrome heer Gijsbrecht spoort zijn rechtsopvolgers aan om later een beetje coulant met het convent om te gaan waar het de genoemde voorwaarden betreft. Zij moeten daarbij altijd oog houden voor hun ziel en geweten, *'sonder argelist'*.

De Heigraaf en het Zwartewater

Om te kunnen vaststellen waar de nieuwe heul van de proost van Maarsbergen in 1370 precies is gelegd, moet eerst worden uitgezocht waar de in de oorkonde genoemde watergangen en dijken liggen. Datzelfde geldt voor het land van Elias

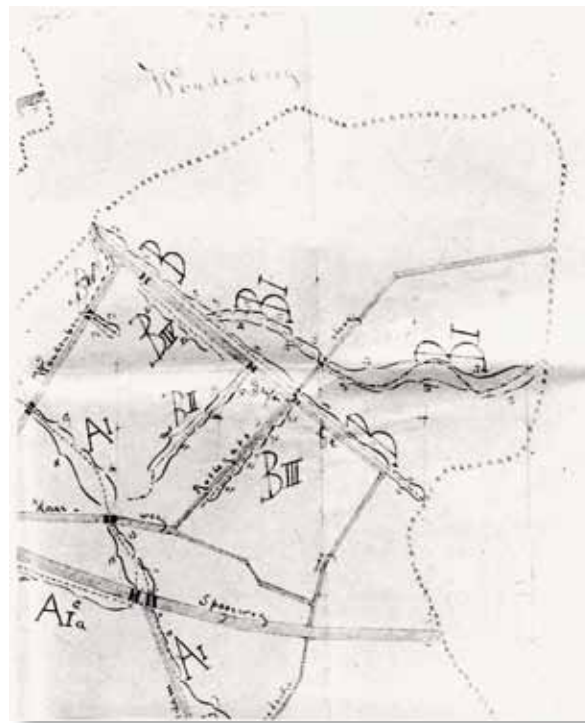
Kocheynenzoon en dat van Gijsbrecht Buys.

De ligging van de Heigraaf is bekend. Deze watergang is waarschijnlijk oorspronkelijk een beekje geweest, waardoor de hogere gronden van Maarn en Maarsbergen op de Heuvelrug van nature afwaterden naar het in de Vallei gelegen moeras. Die gronden horen dus vanouds daarop af te wateren. De abdijs als grondeigenaar onder Maarsbergen en de grondeigenaren onder Maarn zijn verplicht hun water daarop te brengen en de watergang te onderhouden. Het Zwartewater is blijkbaar een zijtak van de Heigraaf op Maarsbergen gebied. Daarom moet het water van het Zwartewater ook naar de Heigraaf geleid blijven

worden. Dat water mag niet door de nieuwe heul op Woudenbergs gebied komen, waar het niet thuis hoort. Hieruit valt ook af te leiden dat er oorspronkelijk geen verbinding is geweest tussen de in de 12^e eeuw aangelegde Woudenbergse Grift en het Zwartewater. Dat is niet verwonderlijk, want de Grift is aangelegd door de Woudenbergers en is hun eigendom. Daar mogen Maarsbergers geen gebruik van maken voor hun afwatering. Als afscheiding tussen beide watergangen is de Hinderdijk aangelegd en het Zwartewater moest aan de Maarsbergse kant van die dijk naar de Heigraaf worden geleid.

In 1717 maakte de landmeter Justus van Broeckhuijsen een kaart van Woudenberg waarop in de Maarsbergse Meent een watergang is getekend, die hij de Wetering noemt.³ Deze watergang loopt vanaf de boerderij Groot Ringelpoel (oorspronkelijk onderdeel van het goed Rumeelaar) naar het westen. Dit moet wel het Zwartewater van 1370 zijn, want hij komt ook nog voor als afvoerwatergang op de waterschapskaart van rond 1880.⁴ Op een ongedateerde kaart uit de eerste helft van de 20^e eeuw staat het oostelijk deel van deze watergang nog vermeld als vallend onder de onderhoudsplicht en het is dan zelfs de enige schouwsloot ten noorden van de Grift.⁵

Op de kaart van Woudenberg van Justus van Broeckhuijsen lijkt het Zwartewater te beginnen bij Groot Ringelpoel dat op Woudenbergs gebied ligt langs de oostgrens van Maarsbergen. Dat is echter maar schijn. Waarschijnlijk is het Zwartewater van oorsprong de benedenloop van een beekje dat zich van nature ongeveer zes kilometer oostwaarts vormde nabij de Emminkhuizenberg en waarvan een deel nu bekend staat als de Groep (= greppel). De Ginkelse venen onder Amerongen en Leersum

Kaart met schouwsloten in Maarsbergen, ongedateerd, 20^e eeuw. De waterloop aangegeven met BI is het Zwartewater.

(RHC Zuidoost Utrecht, archief Gemeente Maarn inv.nr. 410. "Tekening van de sloten en watergangen in de gemeente, ten behoeve van de schouw.")

waterden oorspronkelijk daarop af. Bisschop David van Bourgondië (1456-1496) hoopte dit hem als landsheer toekomend veengebied te kunnen gaan ontginnen en liet daarom de *Broukergraeff* (Broeksloot) aanleggen, die de Groep verbond met de Lunterse Beek bij Lambalgen onder Woudenberg.⁶ Het water uit de Ginkelse venen werd zo naar het noorden geleid. Daardoor is vanaf de afsplitsing van de Broeksloot de betekenis van de Groep voor de afwatering naar het westen veel geringer geworden. Op sommige plaatsen is de oorspronkelijke loop van de Groep onder Amerongen en Leersum ook nu nog wel te volgen, maar ten

de gemeente, ten behoeve van de schouw." ⁶ Van den Bergh, *Malenarchieff*, V, 262-266. Zie ook Stol, *Veenkolonie Veenendaal*, 36.

³ Deze kaart berust in het Schoutenhuis te Woudenberg. ⁴ Archief Eemland, archief Collegiën der Exonererende Landen K10561 ⁵ RHC Zuidoost Utrecht, archief Gemeente Maarn inv.nr. 410. "Tekening van de sloten en watergangen in

Kaart van Woudenberg (detail) van Justus van Broeckhuijsen, 1717. Het Zwartewater wordt hier De Weetering genoemd. (origineel in Schoutenhuis, Woudenberg)

oosten van Groot Ringelpoel is dat op Woudenbergs gebied niet meer mogelijk. Bij de aanleg van de Schoonderbekergrift in 1550 zijn misschien ook delen van de Groep in de Grift zelf opgenomen of daarna verdwenen.

Het land van Elias Kocheynzoon en Gijsbrecht Buys

De door de Maarsbergers aan te leggen nieuwe heul mag uitmonden in de 'grave die voer Elyaes Kocheynnen soen doer gaet'. In de leenboeken van

Abcoude vinden we een ongedateerde belening – maar vóór 1406 – aan Kocheine Eliasz. van een hoeve land op De Wetering (een van de ontginningsblokken van Woudenberg).⁷ Deze Kocheine is ongetwijfeld de zoon geweest van Elias Kocheynzoon die hier al eerder vermeld wordt in 1369.⁸ In de leenboeken kan het goed getraceerd worden tot 1779 en met behulp van de registers op het Oudschildgeld kan vervolgens ook de ligging van deze hoeve bepaald worden.⁹ Het is een langgerekt perceel op Woudenbergs gebied net ten noorden van de Monnikendijk (de grens van Woudenberg met Maarsbergen) tussen de Maarsbergse weg in het westen en de Rumelaarseweg in het oosten, ongeveer waar nu de boerderij De Stulp ligt. Hier begint de Zeesloot, de afvoerwatergang van de Woudenbergse ontginningsblokken De Wetering en Ekris. Dat moet dus de *grave* (gegraven watergang) zijn, die in de oorkonde bedoeld wordt. De afsluitbare heul van het convent van Berne kan alleen daar gelegen hebben op de grens van Maarsbergen en Woudenberg in de Monnikendijk.

Chijsbrecht Buysen, aan wie eveneens wordt toegestaan een heul te hebben in de Monnikendijk bij Ruvoorde, is dankzij de Abcoude leenboeken eveneens op te sporen.¹⁰ Hij was eigenaar van een deel van het goed Rumelaar. Dit goed ligt voor het grootste deel in Woudenberg ten oosten van Maarsbergen. Daarom is Gijsbrecht ook leenman van de heer van Woudenberg en mag zijn land door een heul in de Monnikendijk bij Ruvoorde afwateren op Woudenbergs gebied. Een ander deel van Rumelaar ligt in de noordpunt van Maarsbergen en wordt gescheiden van het Woudenbergse deel door een kade die in de oorkonde van 1370 vermeld wordt. Blijkbaar heeft Gijsbrecht Buys ook een heul in die kade, waardoor zijn land

kan afwateren naar het land van de proost. Deze heul moet tegelijk met de nieuwe heul van de proost in de Monnikendijk gesloten worden als er wateroverlast dreigt te ontstaan op Woudenbergs gebied, want anders zou het Maarsbergse water in die situatie toch via Rumelaar naar de Zeesloot kunnen lopen. Om dezelfde reden moet de proost ook de kade tussen zijn land en Rumelaar goed onderhouden. Buys was een belangrijk man, want ook eeuwen later heet de kade langs zijn gronden op de grens met Maarsbergen nog *Buysendijk*.

De toevoer van het water naar de nieuwe heul van 1370

Het ligt voor de hand dat de proost van Maarsbergen in 1370 een watergang heeft laten aanleggen om het water van zijn landen af te voeren naar de nieuwe heul die hij van de heer van Woudenberg mocht leggen in de Monnikendijk naar de Zeesloot. Deze watergang wordt niet in de oorkonde vermeld, omdat de aanleg een zuiver Maarsbergse aangelegenheid betrof, waar de heer van Woudenberg, die de oorkonde uitgaf, geen bemoeienis mee had. Er zijn geen bronnen waaruit de aanleg van de watergang blijkt, maar uit onderzoek ter plaatse en bestudering van oude kaarten kan worden afgeleid dat hij langs de Rottegatsteeg moet hebben gelopen. De kaarten van Maarsbergen en Woudenberg van 1716 en 1717 tonen dat deze weg begint op de overgang van Heuvelrug naar de Vallei. Verder loopt het tracé midden door het lage deel van Maarsbergen naar het noorden tot aan de boerderij Lammersdam op de grens met Rumelaar. De afvoerwatergang kan in 1370 alleen ten noorden van het Zwartewater hebben gelopen, want hij mocht geen verbinding met dat water hebben. Gezien de helling in het terrein zou er anders water vanuit het Zwartewater door de

Het Zwartewater bij de kruising met de Rottegatsteeg in Maarsbergen, 2011.

Foto: auteur WvM.

nieuwe watergang naar Woudenberg zijn gaan lopen. De weg is mogelijk ontstaan als een pad langs de westzijde ervan en is later ook naar het zuiden doorgetrokken. Bij Lammersdam sluit de afvoerwatergang aan op de sloot langs de kade die Maarsbergen van Rumelaar scheidt en waarin ergens de heul van Gijsbrecht Buys moet hebben gelegen, die volgens de oorkonde van 1370 tegelijk met de heul van de proost bij het land van Elias Kocheynzoon moest worden afgesloten bij wateroverlast in Woudenberg. Die voorwaarde wordt daarmee direct begrijpelijk. Met de *dam* in de naam van de boerderij Lammersdam wordt mogelijk deze kade bedoeld.

De heemraden van Woudenberg

Uit de oorkonde blijkt dat er in 1370 al personen met de functie van heemraad in Woudenberg zijn. Dit wijst er op dat de zorg voor het waterbeheer al heel vroeg georganiseerd is geweest. Dat moest ook wel, want de ontginning van Woudenberg is moeizaam geweest, omdat het gebied in het grote moeras in de Vallei (het Eemmoeras) lag. Zonder zorg voor de waterhuishouding waren grondgebruik en bewoning daar niet mogelijk. Woudenberg bestaat uit verschillende ontginningsblokken, zoals Slappendel en De Wetering en Ekris. De Zeesloot waarop de Maarsbergers in 1370 mochten gaan afwateren, was de afvoerwatergang

⁷ Kort, *Lenen Gaasbeek*, 207 nr. 8 en Nieuwenhuis, *Regionalia in leenboeken Abcoude*, 25. ⁸ Kort, *Lenen Gaasbeek*, 207 nr. 8. ⁹ Nieuwenhuis, *Oudschildgeld Woudenberg*, 82. ¹⁰ Kort,

Lenen Gaasbeek, 160 nr. 183 en Nieuwenhuis, *Geschiedenis Rumelaar*, 14-15 en *Regionalia in leenboeken Abcoude*, 26

of wetering van De Wetering en Ekris en eigendom van de grondeigenaren binnen deze ontginningsblokken. Deze grondeigenaren, de burens, waren verantwoordelijk voor het onderhoud van de noodzakelijke infrastructuur, de wegen en watergangen. Zij kozen vertegenwoordigers, *heemraden*, uit hun midden om door het voeren van schouw te controleren of het onderhoudswerk goed was uitgevoerd. De schouw was bij de schouw alleen aanwezig om het oordeel van de heemraden ten uitvoer te leggen. Na 1370 moesten de nieuwe belanghebbenden bij de Zeesloot, de Maarsbergse hof van de abdij van Berne en Gijsbrecht Buys, voortaan ook meehelpen bij het onderhoudswerk aan die watergang en konden zij daartoe door de heemraden van Woudenberg worden ontboden. In principe strekte het schouwrecht van de Woudenbergse heemraden zich niet uit buiten het eigen gebied. Maar de laaggelegen Woudenbergse ontginningsblokken ontvingen noodgedwongen veel water van hun hoger gelegen buurgebieden op de Heuvelrug en daar hadden ze veel last van. Zij hadden dus groot belang bij het keren van dat *vreemde* (d.w.z. van buiten het eigen gebied komende) water. Het is dan ook bij hoge uitzondering dat de heer van Woudenberg in 1370 onder strenge voorwaarden een beperkt afwateringsrecht zal hebben verleend aan de abdij van Maarsbergen.

Het is heel ongebruikelijk dat een schouwcollega schouw mag voeren buiten het eigen rechtsgebied. In Woudenberg blijkt dat echter in later tijd wel het geval te zijn. De oorkonde van 1370 heeft daarbij waarschijnlijk een belangrijke rol gespeeld, want men moest erop blijven toezien dat aan de gestelde voorwaarden, zoals het buiten de deur houden van *onrecht* water, blijvend werd voldaan.

De afwatering van Maarsbergen na 1370

In het archief van de abdij van Berne bevindt zich nog een tweede oorkonde betreffende de afwate-

ring van Maarsbergen door de heul die in 1370 in de Monnikendijk werd gelegd.¹¹ Op 10 april 1445 legt Jacob van Gaesbeeck (rechtsopvolger van heer Gijsbrecht) als heer van Woudenberg samen met abt en convent van Berne een wijziging in het afwateringsrecht vast. De heul in de Monnikendijk moet worden gesloten en de proost mag er geen vuil (sic) water meer door lozen, op straffe van een boete van twee oude Franse schilden. Ter vervanging mag de proost een andere heul laten leggen in de Hinderdijk, wijd 7/8 vierkante voet en 15 voet lang, die altijd open mag blijven. De oude duiker in de Monnikendijk wordt overgedragen aan de *erfgenamen* (rechtsopvolgers) van Ghijsbert Bucen (= Buysen). Daarbij wordt nog eens herhaald dat de proost de kade tussen zijn land en dat van Rumelaar op eigen kosten moet (blijven) onderhouden. De afwatering naar de Zeesloot veroorzaakte blijkbaar teveel overlast in Woudenberg. De nieuwe duiker in de Hinderdijk zal het Zwartewater in verbinding hebben gebracht met de Woudenbergse Grift. Blijkbaar was dat voor de Woudenbergers toch het minste van twee kwaden. Voor de proost was het een groot voordeel dat de nieuwe duiker altijd open mocht blijven, ook bij zware regen. Het gedeelte van het Zwartewater tussen de Grift en de Heigraaf is hierna in onbruik geraakt.

In 1550 kreeg de Antwerpenaar Gilbert van Schoonbeke *octrooi* (vergunning) van keizer Karel V om de landsheerlijke venen in Ginkel onder Leersum en Amerongen te gaan exploiteren voor turfwinning. Om de turf te kunnen afvoeren mocht hij een turfvaart aanleggen naar de Eem bij Amersfoort. Deze watergang kreeg de naam Schoonderbekergrift.¹² Hij begon ten noorden van Veenendaal (ter hoogte van de in de 17^e eeuw aangelegde Slaperdijk) en sloot aan op de Wou-

¹¹ Van Bavel, *Regestenboek abdij Berne 1400-1500*, registnr. 712 ¹² Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 114-117. Zie ook Stol, *Veenkolonie Veenendaal*, 61-78.

Kaart met situatie van de Heigraaf, Zwartewater, Schoonderbekergrift, Groep, Broeksloot en Rode Haan.

denbergse Grift. De hogere gronden van Amerongen, Leersum en Maarsbergen konden daarna afwateren op de nieuwe Grift, waardoor de betekenis van de Broeksloot als waterlozing voor hen verminderde. Het Zwartewater bleef echter wel van belang voor de afwatering van de Maarsbergse Meent.

De Woudenbergers verzetten zich fel tegen de aanleg van de Schoonderbekergrift. Zij lieten de werkzaamheden in 1551 zelfs stil leggen, maar daar werd door het Habsburgse bewind meteen een stokje voor gestoken. Geheel in strijd met het heersende waterstaatsrecht werden de Woudenbergse grondeigenaren zo gedwongen ook het *vreemde* water van de hoge gronden en venen van Amerongen, Ginkel, Leersum en Maarsbergen in hun Grift te ontvangen. Dat veroorzaakte veel wateroverlast. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Woudenbergers hier weer een eind aan wilden maken, nadat de vergunning voor het bestaan van de Schoonderbekergrift in 1586 was verlopen. In 1589 vroegen en kregen zij toestemming van de Staten van Utrecht om die Grift af te dammen en de afwatering terug te brengen naar de toestand van vóór de aanleg ervan, zodat de gerechten Amerongen en Leersum weer op de

Broeksloot moesten gaan afwateren. In het verzoekschrift zeggen de Woudenbergers dat al in het begin van de 16^e eeuw was aangetoond dat het al lang daarvóór voor hen gebruikelijk was om door middel van schouw door hun gerecht en heemraden *'alle vreemde wateren in ende overlopende uut andere gerechten als van Leersum, Ghinckel ende andere* (nl. Maarsbergen en Maarn) *te stutten* (stuiten, keren).¹³ Van horen zeggen is dan nog wel bekend dat de Maarsbergers en het erf Ringelpoel vroeger als gunst van de *landgenoten* (grondeigenaren) en met toestemming van het gerecht van Woudenberg een klein heultje hebben gehad onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat daardoor geen water uit Leersum en Ginkel mocht lopen. De Schoonderbekergrift is in 1590 ten oosten van Woudenberg afgedamd.¹⁴ Op de kaart van Woudenberg van 1717 is te zien dat het Zwartewater in die tijd weer aan de Maarsbergse kant van de Hinderdijk naar de Grift werd geleid.

In de schouwbrief van Woudenberg van 1649¹⁵

¹³ Van den Bergh, *Malenarchieff*, V, 262-266 ¹⁴ Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 155 ¹⁵ Archief Eemland, archief Gemeente Woudenberg inv. nrs. 256 en 326. Gedrukt in Moorreus/Vermeulen, *Plakkaatboek Utrecht Vervolgd*, II, 507-508.

wordt nog eens vastgelegd dat schout en heemraden van oudsher naast het schouwrecht over de 'binnenlandse wateren' ook schouw mogen voeren over wateren buiten het eigen rechtsgebied. De schouw blijkt zich uit te strekken over de noordelijke en oostelijke delen van Leersum, Maarsbergen en Maarn, die landschappelijk gezien in de Gelderse Vallei liggen en niet meer op de Heuvelrug. We lezen daar o.a. over De Haar in Leersum, de Kartouwen (de weg in Leersum die de voortzetting vormde van de Oudenhorsterweg in Woudenberg), het Kooiwater (Maarsbergen) en het Egelwater (een plas in de Maarnse Birk). Doel van deze schouw is om ervoor te zorgen dat het water uit dit gebied niet naar Woudenberg kan lopen. Dit schouwrecht kan alleen verkregen zijn in ruil voor bepaalde concessies voor afwatering naar Woudenbergs gebied en het lijkt waarschijnlijk dat het mede teruggaat op de overeenkomst tussen Woudenberg en Maarsbergen van 1370.¹⁶

Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan. In 1762 kwamen de Woudenbergers er tot hun woede achter dat er al meer dan een derde van een eeuw vanuit Leersum of de Zuilensteinse Ginkel water werd geloosd via een slootje tussen de boerderijen Grote – en Kleine Lageweide naar de noordelijker gelegen Leisloot aan de westzijde van de Grebbeliniedijk. Dat slootje was in het begin van de 18^e eeuw in het geheim aangelegd door enkele Leersumse grondeigenaren, omdat toen de Schoonderbekergrift opnieuw en nu aan de oostkant van de Maarsbergse Meent bij het erf Ringelpoel werd afgedamd. Die afdamming werd toegestaan door de Staten van Utrecht, omdat het Leersumse gebied behoorde af te wateren op de Broeksloot. Ten behoeve van die afwatering was bij de aanleg van de Liniedijk in 1745-1746 speciaal een

duiker door de dijk gelegd, de zogenaamde 'Schele' (= scheve) *Duiker*. Die duiker verbond de oude Schoonderbekergrift die hier nu tot Leisloot van de Liniedijk was geworden, met de Broeksloot naar Lambalgen. Maar de afdamming bij Ringelpoel betekende dat de natuurlijke stroomrichting van de Schoonderbekergrift vanaf de grens met Maarsbergen moest worden omgekeerd, zodat het water in tegennatuurlijke richting moest worden teruggevoerd naar de Schele Duiker. Dat werkte uiteraard niet goed en daarom hadden de Leersummers een illegale oplossing gezocht door het slootje naar Woudenbergs gebied ten oosten van Ringelpoel aan te leggen. Ze dachten dat zij hun afwatering door het geheime slootje nu wel legaal konden maken, omdat hij al meer dan 33 jaar bestond. Dat is de termijn waarna volgens het gewoonterecht van Eemland eigendom legaal werd. Maar de Woudenbergers wilden er niets van weten en er bleek geen enkel compromis mogelijk.¹⁷ Helemaal onbegrijpelijk is dat niet. Juist in deze tijd heerste er in het Valleigebied een vrijwel permanente noodtoestand door wateroverlast. Volgens het dijkbestuur van de Slaperdijk leek het in de winter van 1760-1761 in Woudenberg soms meer op een 'openbare zee' dan op een 'drassig veen'.¹⁸

Woudenberg heeft ook hierna nog lang moeten worstelen met wateroverlast. Pas na de aanleg van het Valleikanaal in de jaren dertig van de 20^e eeuw kon de waterafvoer in het Valleigebied beter worden beheerd. Die aanleg was mogelijk geworden door de afsluiting van de Zuiderzee in 1932. Daardoor werd het mogelijk het peil van het IJsselmeer te beheersen. Dat is noodzakelijk om het peil van de Eem te kunnen regelen en dit is weer een voorwaarde voor een goede afwatering van Woudenbergs gebied. Het illegale

slootje van 1762 is inmiddels vergraven tot de Laagerfse Wetering, oorspronkelijk de scheisloot tussen de middeleeuwse Woudenbergse goederen Schothorst (ook wel Vliedert of Ghinkelreweyde genoemd¹⁹) en Landaas. Sindsdien is de onderlinge verstandhouding tussen Woudenberg en zijn zuiderburen zeker verbeterd.

BIJLAGE

Tekst van de oorkonde van 1370 naar een simpele kopie door een der religieuzen van Berne geschreven omtrent het jaar 1400²⁰:
 Wi, Ghijsbrecht, heer van Apcoude ende van Duersteden, maken cont ende kenlec allen luden, dat wi overdragen siin met den abt ende met den convent van Berne, van der ordine van Premonstreyt, als dat wi hem om Gods willen ghegheven hebben ende gheven, voer ons ende onsen erfghenamen tot ewiliken daghen, dat die proesst tot Meersberch, die nu is of namaels sijn sal, legghen mach een hoele teneffen den grave die voer Elyaes Kocheynnen soens doer gaet; diewelcke hoele sijn sal eens vierkanten voets wijt, doer te weteren huer lant, datten hove tot Mersberch nu ter tijt, op der daten des briefs, toebehoert, ende die te houden op horen cost, als datter ons noch onsen luden en ghenen scade bij en gesciede, uutghenomen dat Zwart Water, dat die proesst voerscreven, die nu is of namaels sijn sal, leyden suelen in den Heydengrave; ende dien Heydengrave suelen si houden op horen cost ten Hijnderdijc toe, ende die hoel die in den Heydengrave leghet, sal altoes gaende bliven dat Zwart water doer te leyden; ende die suelen si oec houden ende maken op horen cost ende datter ons noch onsen luden en ghenen scade af en ghesciede. Voert soe sijnt vorwaerden, wanneer enich overlast quaem van water, et si van snee, van haghel, van donreschuere oft van reghen, soe moghen wi oft onse nacomelinghe die hoel toeslaen drie daghe lanc, dat dat voerwater daerbinnen verschieten mach. Voert soe sijnt vorwaerden, dat si suelen die selve drie daghe Ghijsbrechts Buysen water scutten ende sijn hoele toeslaen. Voert sijnt vorwaerden, dat si alle onrecht water keren suelen doer beyden desen hoelen voerscreven te weteren sonder arghelist, uutghescheyden dat goet te Rumelaer, dat Ghijsbrecht Buys van ons hout ende onse man af is, die een hoel hebben sal, doer te weteren in der Monnicdijk, te Ruvoerde, die wijt sal sijn eens vierkanten voets, ende die hi houden sal op sinen cost; ende die voerscreven Ghijsbrecht of siin erfghenamen suelen alle onrecht water keren op horen cost, dat van dien voerscreven goede niet en coemt ende hi van ons hout. Voert soe siint vorwaerden dat die abt, dat convent ende proesst voerscreven, die nu is of namaels siin, die kae op horen lande tusghen horen lande ende Rumelaer houden suelen op horen cost; ende tot wat tiden van den jaer dat die scout ende die eemrader tot Woudenberch byeden den voerganc te maken, ende si dat den proesst voerscreven, die nu is of namaels sijn sal, ende Ghijsbrecht Buysen of siin erfghenamen laten weten, soe suelen si van elcken huys dat op horen goede staet, enen man daer seynden, by horen boten, ghellic den bueren van Woudenberch, dien voerganc helpen te maken. Ende waert zake dat die abt, convent ende proesst voerscreven, die nu is of namaels siin sal, niet en deden noch doen en wouden enich van desen punten, als voerscreven is, soes ouden wi of onse erfghenamen nae ons onghelhauden tjegghens hem siin ende bliven van allen punten ende vorwaerden voerscreven, die wi hem ghegheven hebben.

Ende onse wille ende begheerte is, dat onse erfghenamen nae onsen voerscreven abt, convent ende proesst tot Mersberch niet te nauwe en [be]gripen van desen voerscreven vorwaerden, mer dat si altoes hoer ziel ende hoer consciëntie daerin quiten, sonder enich argelist. In onconden des briefs bezeghelt met onsen zeghel. Ghegheven int jaer ons Heren dusesent driehondert ende tseventich, opten vijftendach in Aprile.

BRONNEN

- Archief Eemland
 Archief Gemeente Woudenberg 1509-1943, bnr. 0500.
 Archief Dijkstoel van Wageningen en Bennekom als voorzittend college van de Collegiën der Exonererende Landen 1498-1949, bnr. 0752.
- Het Utrechts Archief (HUA)
 Topografische Atlas.
- RHC Zuidoost Utrecht
 Archief Gemeente Maarn, inv.nr. 159.
- Schoutenhuis te Woudenberg
 Kaart Woudenberg (anno 1717) van Justus van Broeckhuijsen.

LITERATUUR

- H. J. van Bavel, *Regestenboek van het archief van de abdij van Berne, 1134-1400*. Deel I, Heeswijk, 1984.
- H. J. van Bavel, *Regestenboek van het archief van de abdij van Berne, 1400-1500*. Deel II, Heeswijk, 1990.
- J.F.X. van den Bergh, *Het archief van het zeer oude en voornamelijk van de Malen op het Hoogland buiten de stad Amersfoort*. dln. III-V, Den Haag, 1898.
- C. Dekker, 'Een mislukte cope in het Westerwoud', in: C. Streefkerk en S. Faber (red.), *Ter recognitie. Opstellen aangeboden aan prof. mr. H. van der Linden bij zijn afscheid als hoogleraar in de Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Vrije Universiteit*. Hilversum, 1987, 113-138.
- C. Dekker, 'Heerschappij en ontginning in Woudenberg in de middeleeuwen', in: *Jaarboek Oud-Utrecht 2003* (Utrecht 2003) 123-166.
- W. Hoevenaars, 'De proostdij Maarsbergen', in: *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht 18* (Utrecht 1890) 117-165.
- J.C. Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*. Hilversum, 2001.
- M. Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee. Waterschapskroniek Vallei & Eem 777-1616*. Utrecht/Leusden, 2007.
- M. Mijnsen-Dutilh, *Een vallei vol water. Waterschapskroniek Vallei & Eem 1616-2011*. Utrecht/Leusden, 2011.
- C.W. Moorrees en P.J. Vermeulen, *Mr. Johan van de Water's Groot Plakkaatboek's Lands van Utrecht aangevuld en vervolgd tot het jaar 1810*. 2 dln. Utrecht, 1856-1860.
- W.H.M. Nieuwenhuis, *Oudschiedgeld Woudenberg en Geerestein 1536-1775*. Woudenberg, 1993.
- W.H.M. Nieuwenhuis, *Geschiedenis van Rumelaer onder Woudenberg en Maarn*. Woudenberg, 1996.
- W.H.M. Nieuwenhuis, *Regionalia in de leenboeken van Abcoude 1376-1485*. Scherpenzeel, 2002.
- T. Stol, *De veenkolonie Veendaal. Turfwinning en waterstaat in het zuiden van de Gelderse Vallei 1546-1653*. Walburg Pers, 1992.
- Grote Historische topografische Atlas Utrecht ± 1905*, schaal 1:25000. Tilburg, 2005.

¹⁶ Mijnsen-Dutilh, *Een vallei vol water*, 53-54. ¹⁷ Archief Eemland, archief Gemeente Woudenberg inv.nr. 266 ¹⁸ Archief Eemland, archief Collegiën der Exonererende Landen inv.nr.7, ingekomen brief van het College van de Slaperdijk

van 7 januari 1761. Zie ook Mijnsen-Dutilh, *Een vallei vol water*, 143-145. ¹⁹ Hoevenaars, 'Proosdij Maarsbergen' 164-165 nr. 16 en Van Bavel, *Regestenboek abdij Berne 1400-1500*, rege-stnr. 530. ²⁰ Hoevenaars, 'Proosdij Maarsbergen' 142-145 nr. 7